

14. Твердохлебов А. Гончарный промысел в Ахтырском уезде в 1881 год / А. Твердохлебов // Труды комиссии по исследованию кустарных промыслов Харьковской губернии. – Х.: Тип. Губернского правления, тип. окружного штаба, 1883. – Вып. II. – С. 3-52.

Шелихова В.В. Торговая деятельность крестьян во второй половине XIX ст.

В статье рассматриваются причины, которые подталкивали крестьян заниматься торговой деятельностью и особенности реализации собственной продукции крестьянскими производителями на примере гончаров.

Ключевые слова: крестьянские промыслы, продажа изделий, гончарство, торговля.

Shelihova V.V. Commercial activities of peasants in the second part of XIX century

The article deals with reasons that encourage peasants to draw to commercial activities and peculiarities of realization of its own production on the example of potters.

Key words: peasant crafts, sale of goods, pottery, commerce.

20.03.1213 p.

УДК 94 (477):323.3+393«18»

О.А. Терещенко

**СМЕРТЬ ДИТИНИ
У МЕНТАЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО
СЕЛЯНСТВА XIX СТ.: ПСИХОЛОГІЧНИЙ ТА
СОЦІАЛЬНИЙ АСПЕКТ (НА МАТЕРІАЛАХ
ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ)**

У статті розглядається проблема ставлення селян до дитячої смертності, психологічні та соціально-економічні аспекти цього явища. Приділено увагу питанню вбивства немовлят та причинам цього явища.

Ключові слова: материнство, дитяча смертність, дітовбивство

Сприйняття смерті у культурі того чи іншого суспільства на різних етапах історичного розвитку час від часу стає предметом дослідження істориків повсякденності. Це питання лежить на перетині власне історії, філософії та психології і дозволяє охарактеризувати певні ментальні стереотипи, вплив на них релігійних, психологічних та соціальних чинників.

У даній роботі, спираючись на матеріали письмових джерел та співставляючи їх із етнографічними та фольклорними матеріалами, ми спробуємо з'ясувати, як же сприймалася смерть дітей різного віку (немовлят, підлітків) у середовищі українського селянства. Також нас цікавитимуть соціально-економічні чинники дитячої смертності.

Насамперед, зауважимо, що для традиційної селянської культури, як української, так і російської, була характерною велика кількість дітей у родині. Усталеною є думка, що жінка народжувала протягом всього дітородного періоду, який, втім, враховуючи важкі умови життя та праці, міг завершитися вже в сорокарічному віці, тобто за 5-7 років до настання менопаузи [14, 102]. За статистичними даними Російського Географічного товариства, середня кількість дітей у селянській родині на першу половину XIX ст. складала 4-5 чоловік [17, 182]. Якби жінка народжувала протягом всього дітородного періоду, ця цифра мала б бути ледь не вдвічі більшою. Але свої корективи вносив і високий рівень дитячої смертності, і велика кількість випадків смерті жінок при пологах.

С.Д. Морозов зазначає, що селянській культурі були невідомі способи свідомого обмеження кількості дітей у шлюбі, контрацептивні та абортівні засоби [14, 100]. Однак, проаналізувавши дані народної медицини, ми дійшли іншого висновку. Народна медицина пропонує цілий ряд контрацептивних та абортівних засобів, при чому останні (зокрема ті, які мали призвести до викидня, тобто, фактично, того ж дітовбивства) значно переважають над першими. Використання цих засобів було здебільшого характерним не для заміжніх жінок, а для вдів, солдаток та незаміжніх дівчат, що хотіли уникнути небажаної вагітності [18, 94-96]. Це в свою чергу дозволяє підняти питання про різницю у ставленні до дитини, її вбивства чи смерті різних соціально-вікових груп жінок.

На динаміку народжуваності та ставлення до дітей значною мірою впливали економічні чинники. С.А. Нефьодов наголошує, що народжуваність у селянських сім'ях була напряму пов'язана із повинностями – оброком і панщиною. Зростання норм панщини у 40-х – 50-х роках призвело, на його думку, до сповільнення приросту населення. Також дослідник зауважив таку особливість – чим більше кріпаків у губернії, тим менше природній приріст населення. Таким чином прослідковується пряма залежність між дітороджуваністю та рівнем життя [15, 171-172].

Ця гіпотеза є досить перспективною для розуміння питання планування сім'ї у ментальності селянства. Післяродовий період був дуже важким для селянської жінки, особливо помітно це було у бідних родинах, адже практично відразу після народження дитини жінка мала виконувати всю необхідну господарчу роботу. Вже у 80-х роках XIX ст., коли завдяки земській реформі став можливим аналіз селянського життя з точки зору медицини, з'ясувалося, що жінка значно недоїдає при тих нормах роботи, які їй доводиться виконувати. Земський лікар П. Богданов, опитавши 60 сімей середнього рівня доходів у Кирсановському

повіті Тамбовської губернії, дійшов саме такого висновку. У раціоні селян надто мало білків і жирів, натомість багато солей і вуглеводів, зазначає він. Те саме стосується і дітей, які після півторарічного віку вже годуються звичайною селянською їжею – картоплею, капустою тощо, через що мають значні проблеми зі шлунком [9]. Подібна ситуація була характерною і для українських губерній. Як пише М.Ф. Грушевський, якщо у матері-селянки зникало молоко або вона хворіла, то дітям давали смоктати так звану «куклу» – жований хліб, пряник чи бублик, загорнутий у шматок полотна. В той же час він зазначає, що через таке харчування діти могли хворіти і навіть помирати [10, 80].

Догляд за дитиною також залишав бажати кращого: у робочу пору мати змушена була залишати дитину або на старих бабусь, або на малолітніх дітей, що часто призводило до загибелі немовлят внаслідок неналежного догляду за ними. Дані метричних книг, що стосуються дитячої смертності, показують, що найбільша кількість дітей до 5 років гинула саме в літні місяці, коли матері були зайняті на косовиці. Рис. 1 наочно ілюструє динаміку дитячої смертності у селах Чернігівської губернії (ДАЧО, ф. 679, оп. 4, спр. 664, 701, 786, 1045, 1152, 1153, 1356, 1575). Дані проаналізовані по таких селах Чернігівської губернії: Лозанівка, Чернявки, Охрамеєвичі, Гаврилова Слобода, Рудьковка, Слободки, Нові Боровичі, містечко Кобижча. На вертикальній вісі графіка відмічено кількість зафіксованих смертей.

Вочевидь, через сам стиль життя та соціально-економічні фактори смерть дитини у селянському середовищі сприймалася, як щось звичне, «Бог дав, Бог і взяв», і, очевидно, вважалася значно меншою втратою, ніж смерть чоловіка-годувальника, на якому трималася економічна стабільність родини [12, 16-18], або навіть дитини-підлітка, що теж надавав відчутну допомогу у господарстві [11, 156-172]. Ситуацію, коли односельці дивувалися з того, що батько сильно оплакує смерть своєї малої дитини, тоді як зазвичай він звертав увагу на своїх дітей лише коли ті підростали, описує М.Ф. Грушевський [10, 203].

Однак, варто зауважити, що під час певних катаклізмів (неврожаїв, голоду тощо) у селянському середовищі спрацьовувала стратегія збереження життя дитини у будь-який спосіб. В тому числі і шляхом передання її чужим людям за умови, що ті забезпечуватимуть їй догляд. Подібні стратегії поведінки під час голодних 80-х років XVIII ст. на Лівобережній Україні проаналізовані у статті В.Л. Маслійчука [13, 97-98].

Крім того, варто відзначити і специфічне, але викликане практичною необхідністю, ставлення селянок до власних дітей, народжених з певними фізичними вадами. Здавна в народній свідомості такі діти вважалися «відмінами», підкидьками нечистої

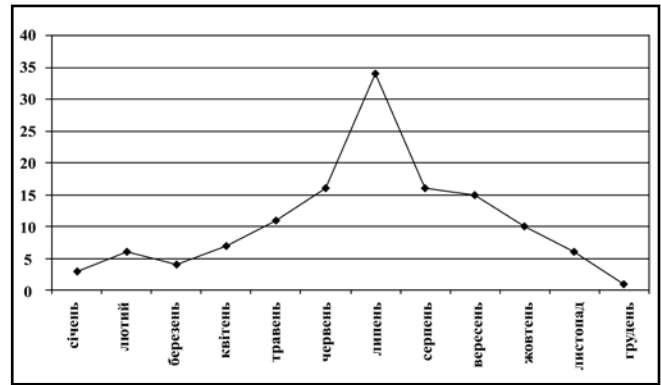

Рис.1. Смертність дітей у віці до 5 років у селах Чернігівської губернії (1800 – 1836)

сили. На Київщині, наприклад, вірили, що чорти можуть підміняти дитину, поки вона неохрещена, тому таке немовля не можна було залишати темряві [10, 70]. Громадська думка зазвичай не засуджувала матерів, якщо вона від такої дитини відмовлялася. До того ж, такі діти, особливо у сім'ях бідних селян, були значним тягарем [16].

Говорячи про ставлення до смерті дитини у селянському середовищі, ми не можемо не торкнутися такого явища, як дітозгубництво, яке на думку деяких українських дослідників складало чи не найбільший відсоток жіночих девіацій [12, 94-95].

Залучивши відповідні матеріали фондів Чернігівської духовної консисторії, Чернігівської палати кримінального суду та Шаповалівського сільського управління, ми спробували визначити сімейний стан жінок, які звинувачувалися у дітозгубництві. На жаль, погана збереженість справ дозволяє визначити сімейний стан жінки далеко не в усіх випадках, але все ж таки певні висновки можна зробити. Отримані результати узагальнено в таблиці 1.

Таблиця 1.
Народження та вбивства позашлюбних дітей у селах Чернігівської губернії (1800-1855)

сімейний стан / злочин	дівчина	заміжня жінка	вдова	солдатка	всього
народження позашлюбних дітей	11	1	2	6	20
вбивство позашлюбних дітей	7	1	2	3	13

Складено за: Держархів Чернігівської обл., ф. 242. Чернігівська палата кримінального суду Чернігівської губернії, оп. 1, спр. 137, 1976, 301, 303, 343, 344, 460, 771, 878, 920, 921, 923, 1204, 1432; ф. 679. Чернігівська духовна консисторія, оп. 2, спр. 354, 1457, 4769; ф. 811. Шаповалівське сільське управління, оп. 1, спр. 25.

Таким чином, бачимо, що із 20 випадків позашлюбних народжень у 13 немовлят було вбито. Також варто зазначити, що у вищенаведених випадках більше половини незаконних дітей народжені

саме незаміжніми дівчатами. 7 із 11 цих немовлят були вбиті. Однак, порівнявши загальну кількість подібних злочинів та хронологічний відрізок, під час якого вони мали місце, доходимо висновку, що ні народження, ні вбивство позашлюбних дітей не носило масового характеру.

Підбиваючи підсумки, слід зазначити, що ставлення українських селян до дитячої смертності багато в чому було обумовлене соціально-економічними причинами. Важкі умови життя, висока смертність дітей у ранньому віці змушували змиритися з цим явищем, сприймати його навіть у певному релігійно-філософському ключі: «На все воля Божа». Крім того, смерть малої дитини не відображалася на матеріальних статках родини, значно більш трагічно сприймали смерть дитини-підлітка, яка вже була корисною у господарстві. Що ж стосується питання дітозгубництва, то на такий злочин жінки та дівчата найчастіше йшли, аби приховати позашлюбний зв'язок та уникнути громадського осуду. Слід наголосити, що за даними по Чернігівській губернії незаміжні дівчата склали майже половину всіх жінок, що звинувачувалися у вбивстві позашлюбних дітей. Саме громадський осуд, покликаний зміцнити мораль та запобігти позашлюбним зв'язкам молоді, як це не парадоксально, призводив до таких злочинів.

Посилання

1. Держархів Чернігівської обл., ф. 679. Чернігівська духовна консисторія, оп. 4, спр. 664. Метрическая книга (часть) Свято-Дмитриевской церкви деревни Лозановки Новгород-Северского уезда Малороссийской губернии за 1800 г. о родившихся, бракосочетавшихся, умерших, 1800 р., 4 арк.
2. Там само, спр. 701. Метрическая книга (часть) Свято-Дмитровской церкви села Чернявки за 1801 г. о родившихся, бракосочетавшихся, умерших, 1801 р., 7 арк.
3. Там само, спр. 786. Метрическая книга (часть) Рождества-Богородицкой церкви села Охрамевичи Сосницкого повета за 1809 р., о родившихся, бракосочетавшихся, умерших, 1809 р., 12 арк.
4. Там само, спр. 1045. Метрическая книга (часть) по селу Гавриловой Слободе Новгород-Северского повета за 1816 г. о родившихся, бракосочетавшихся, умерших, 1816 р., 11 арк.
5. Там само, спр. 1152. Метрическая книга Свято-Николаевской церкви села Рудьковки Козелецкого повета за 1820 г. о родившихся, бракосочетавшихся, умерших, 1820 р., 12 арк.
6. Там само, спр. 1153. Метрическая книга Христо-Воздвиженской церкви м. Кобыжчи, Козелецкого повета за 1820 г., 1820 р., 12 арк.
7. Там само, спр. 1356. Метрическая книга Ильинской церкви села Слободки Сосницкого уезда за 1836 г., 1836 р., 16 арк.
8. Там само, спр. 1575. Метрическая книга (часть) Успенской церкви села Новые Боровичи Городницкого повета о родившихся, бракосочетавшихся, умерших за 1804 г., 1804 р., 16 арк.
9. Богданов П. Опыт количественного и качественного анализа пиши крестьян Кирсановского уезда [Электронный ресурс] / Богданов П. – Медицинское обозрение. – 1887. – Т. 28 – № 17. Режим доступа: <http://www.grad-kirsanov.ru/source.php?id=bogdan1>.
10. Грушевський М.Ф. Дитина у звичаях і віруваннях українського народу / Грушевський М.Ф. – К.: Либідь, 2006. – 256 с.

11. Кись О.Р. Материнство и детство в украинской традиции: деконструкция мифа / Кись О.Р. // Женская и гендерная история [ред. Пушкарева Н.Л.]. – М.: Российская политическая энциклопедия, 2003. – С. 156-172.

12. Маслійчук В.Л. Дітозгубництво на Лівобережній та Слобідській Україні у другій половині XVIII ст. / Маслійчук В.Л. – Харків : Харківський приватний музей міської садиби, 2008. – 128 с.

13. Маслійчук В.Л. Дитина та голодні роки (стратегії дорослої та дитячої поведінки на Північному Лівобережжі у 80-х рр. XVIII ст.) / Маслійчук В.Л. // Сіверянський літопис. – 2008. – № 5. – С.94-99.

14. Морозов С.Д. Демографическое поведение сельского населения европейской России (конец XIX – нач. XX в.) / Морозов С.Д. // Социологические исследования. – 1999. – № 7. – С. 96-105.

15. Нефёдов С.А. Об уровне жизни крестьян и движении населения в связи с динамикой роста хлебов, оброков и барщины в 1800-1860 гг. / Нефёдов С.А. // Экономическая история. Обзорение. – Вып. 12. – Труды исторического факультета МГУ. – 2006. – Вып. 35. – С. 166-181.

16. Орлова В.Д. Нарративные источники об отношениях русского сельского населения к рождению, браку, смерти [Электронный ресурс] / Орлова В.Д. // Материалы международной Internet-конференции «Сравнительное изучение демографического развития России и других стран в процессе перехода к открытому обществу в XIX-XX вв.». – Тамбов, 2002. – Режим доступа: <http://www.tambovdem.ru/theses.php?id=conference.orlova>.

17. Рашин А.Г. Население России за сто лет (1811-1913). Статистические очерки / Рашин А.Г. – М.: Государственное статистическое издательство, 1956. – 352 с.

18. Терещенко О.А. Засоби контрацепції в українській та російській народній медицині у XIX ст. / Терещенко О.А. // Шевченківські дні-2009. Історія: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції молодих учених. – К., 2009. – С. 94-96.

Терещенко Е.А. Смерть ребёнка в ментальности украинского крестьянства XIX в.: психологический и социальный аспект (на материалах Черниговской губернии)

В статье рассмотрена проблема отношения крестьянства к детской смертности, психологические и социально-экономические аспекты этого явления. Уделено внимание такому явлению, как убийство новорожденных, и его причинам.

Ключевые слова: материнство, детская смертность, детоубийство

Tereschenko O.A. The child's death at the Ukrainian peasants' mentality at the 19th century: psychological and social aspects (on the materials of Chernihiv Province)

The article deals with the problem of attitude to the child mortality at the peasant society, the author analyzes psychological and socio-economic reasons of this phenomenon. The author also researches the problem of infanticide and its reasons.

Key words: motherhood, child mortality, infanticide

11.03.2013 p.